

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Noodhulp zonder natiestaat: Bovenlokaal geefgedrag in de Nederlandse Republiek, 1620 - circa 1800

Boersma, E.G.H.

Citation

Boersma, E. G. H. (2021, March 9). *Noodhulp zonder natiestaat: Bovenlokaal geefgedrag in de Nederlandse Republiek, 1620 - circa 1800*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3151619>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3151619>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3151619> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Boersma, E.G.H.

Title: Noodhulp zonder natiestaat: Bovenlokaal geefgedrag in de Nederlandse Republiek, 1620 - circa 1800

Issue Date: 2021-03-09

2

Collecte voor Ierse protestanten, 1643-1644

[G]heen ghevaerlicker en perikeleuser [...] dan de Rebelye van Yrlandt, die haer oorspronck en voedtsel uyt Enghelant heeft, van de groote, van de papisten, van de vyanden van onse religie en staet, die gesecondert wort van onsen erff en dootvyant, den koningh van Spaengien, beleyt wordt van de Iesuijten, uytghevoert door de barbarische Yeren, die in de schoole van de moordadige iesuieten so verde alreede geavanceert zijn, dat sy nae haeren aerdt, en raet, strijden om [de] prijs, wie de alderwreetste wijze om de protestanten te tormenteren, sal konnen uytvinden, afsnijdende hare heymelicke leden, ooren, vingeren, handen [...] en meer andere wreetheden, (die alle wijtloopich in druck zijn uytgegaen) plegende tot schrick van alle mensen, aen onse mede-leden die eens verbondts en gheloove met ons zijn; gaet ons dese miserie niet aen, die in ons lichaem gepleecht wordt?

Gisbertus Voetius, 1642¹

Dit beeld van de opstand van Ierse katholieken in 1641 en de daaropvolgende ‘massamoord’ op de protestanten is afkomstig van het veel gelezen, herdrukte en zelfs in het Engels vertaalde pamflet *Den Britannischen Blixem* (1642), dat wordt toegeschreven aan de bekende Utrechtse theoloog en predikant Gisbertus Voetius. Dit pamflet gaat vooral over de dreiging die de Ierse Opstand en de in 1642 uitgebroken Engelse Burgeroorlog vormden voor de gereformeerde religie in Europa en het hele christelijke ‘lichaem’. Deze haast apocalyptische angst vormt de achtergrond van de collecte voor Ierse protestanten in 1643. De collecte was, gezien de opbrengst van ruim 300.000 gulden zeer succesvol, maar dit succes kwam niet zonder slag of stoot tot stand. De interne verdeeldheid in de Republiek leidde tot een verhit debat over de buitenlandse politiek van de Republiek en de solidariteit met de geloofsgenoten

¹ G.L.V., *Den Britannischen blixem [...] tot waerschouwinghe van de Geunieerde Provincien [...]* (Knuttel 4869, pseud. Gisbertus Voetius) (z.p. 1642) voorwoord A2r-A3r.

in het Britse Rijk. Dit hoofdstuk analyseert waarom en hoe de collecte plaatsvond en met welke argumenten solidariteit werd opgewekt.²

De achtergrond van de 'Ierse Collecte'

Het is niet de bedoeling om de complexe geschiedenis van de Engelse Burgeroorlog hier weer te geven, maar het aanstippen van enkele belangrijke gebeurtenissen is nodig omdat de solidariteitsactie voor Ierse protestanten alleen binnen die context begrepen kan worden (Tabel 2).³ Karel I regeerde over een samengesteld rijk dat bestond uit drie losse koninkrijken - Engeland, Schotland en Ierland - elk met hun eigen regels, bestuur en religie. In Engeland regeerde Karel sinds 1629 zonder parlement, wat tot veel onvrede leidde, vooral vanwege de als onwettig ervaren belastingen. Daarnaast hadden zijn kerkvernieuwingen in alle delen van zijn rijk veel kwaad bloed gezet. Wellicht nog schadelijker was dat het idee postvatte dat de koning 'arminiaanse' of zelfs katholieke sympathieën koesterde. Op 23 juli 1637 kwam het kerkvolk in Edinburgh in opstand tegen Karels pogingen om meer uniformiteit tot stand te brengen tussen de Engelse en de Schotse kerken. De Schotten zagen de invoer van Engelse kerkrituelen en een bisschoppelijke hiërarchie als een eerste stap in de terugval tot het verfoeide roomse geloof en verenigden zich in een 'National Covenant' voor de verdediging van de presbyteriaanse kerkorde.⁴ Uiteindelijk leidde dit tot twee gewapende conflicten, de Bishops' Wars in 1639 en 1640. Karel deed tijdens de tweede Bishops' War een beroep op het door zijn plaatsvervanger in Ierland opgerichte katholieke leger, dat daarvoor echter nog niet klaar was.⁵ Dit riep niettemin de dynamiek van katholiek verraad op en versterkte de verdenkingen tegen de koning.⁶ De oorlog liep uit op een invasie van het Schotse leger in

² Een deel van dit hoofdstuk is gepubliceerd als Boersma, 'Yrelandsche traenen'.

³ Goede overzichten van de Engelse Burgeroorlogen bij: Austin Woolrych, *Britain in revolution, 1625-1660* (Oxford 2002); Martyn Bennett, *The civil wars in Britain and Ireland, 1637-1653* (Oxford 1997). Over de Schotse kant van het conflict: Allan I. Macinnes, *The British revolution, 1629-1660* (Paperback; Houndmills 2005). Voor de Ierse kant: M. Perceval-Maxwell, *The outbreak of the Irish Rebellion of 1641* (Montreal 1994); M. Perceval-Maxwell, 'Ireland and the monarchy in the early Stuart multiple kingdom', *The Historical Journal* 34 (1991) 279-295.

⁴ 'Puriteinen', die de Engelse kerk als zagen 'but halfly reformed', wilden een pure kerk, vrij van de roomse invloeden. John Coffey en Paul Chang-Ha Lim, 'Introduction', in: Idem ed., *The Cambridge companion to Puritanism* (Cambridge UK 2008) 1-15, aldaar 3 (citaat).

⁵ Deze plaatsvervanger Thomas Wentworth, Graaf van Strafford werd geëxecuteerd in mei 1641 onder andere vanwege dit 'verraad'.

⁶ Woolrych, *Britain in revolution*, 139-141.

Noord-Engeland en een pijnlijke nederlaag voor de koning, die, hopend op financiële steun, het parlement bijeenriep. Dit parlement, dat bekend zou komen te staan als het *Long Parliament* (1640-1660), koos echter de kant van de Schotten en eiste bestuurlijke en religieuze veranderingen in Engeland.

Geïnspireerd door de Schotse successen maar veroorzaakt door spanningen in de door Engeland gekoloniseerde Ierse samenleving brak in oktober 1641 een katholieke opstand uit in Ierland. De lange historie van kolonisatie had een complexe maatschappij opgeleverd die bestond uit vier verschillende bevolkingsgroepen met drie etniciteiten en twee religies. De Ieren en de *Old English* (afstammelingen van Engelse kolonisten van voor de Reformatie) waren katholiek, de *New English* en de Schotten protestants. Religie, concurrentie om land, scheve politieke machtsverhoudingen en het uitblijven van constitutionele hervormingen leidden tot spanningen in de Ierse samenleving en de relatie met Engeland. Onder leiding van de Ierse *gentry* werden aanslagen op Dublin en Ulster gepland voor vrijdag 22 oktober 1641. In Ulster was het complot succesvol, maar in Dublin werd het op laatste nippertje verijdeld waardoor de poging mislukte om in één snelle coup de macht in het hele land in handen te krijgen. De Ierse bevolking kwam daarna massaal in opstand. De gruwelijke berichten daarover en de uittocht van gehavende protestantse vluchtelingen zorgden voor paniek over *popish plots* en vrees voor een katholieke opstand in Engeland zelf. De verhouding tussen de koning en het Engelse parlement escaleerde verder en in september 1642 brak de Eerste Engelse Burgeroorlog uit.⁷ De koning had vanaf dat moment dus te maken met puriteinse opstanden in Schotland en Engeland en een katholieke in Ierland.

In de zomer van 1642 sloten de *Old English* zich bij de opstand aan en kwam de Ierse Confederatie tot stand. De wapenstilstand tussen de koning en de Confederatie in september 1643 was een belangrijke wending in de oorlog. Het Engelse parlement sloot in reactie daarop een militaire alliantie met de Schotten en zocht financiële steun in de Republiek. De *Solemn League and Covenant* was echter niet alleen een militaire maar ook een religieuze

⁷ De Engelse Burgeroorlog bestaat eigenlijk uit een serie oorlogen: First (1642–1646), Second (1648–1649) en Third English Civil War (1649–1651). Een uitgebreidere analyse van de oorzaken van het conflict tussen koning en parlement bij: Peter Gaunt, *The English Civil War. The essential readings* (Oxford 2000); Richard Cust en Ann Hughes eds., *Conflict in early Stuart England. Studies in religion and politics, 1603-1642* (Londen en New York 1989); Philip Benedict, *Christ's churches purely reformed. A social history of Calvinism* (New Haven 2002) hoofdstuk 12.

overeenkomst die het op een lijn brengen van de Engelse en Schotse kerken beoogde. Daarvoor was sinds juli een nationale synode bijeen waaraan ook een Schotse delegatie deelnam. Het netelige punt in deze *Westminster Assembly of Divines* was de kerkelijke hiërarchie, waarover voorstanders van zelfstandige kerken (*Independents*) en aanhangers van een synodale structuur (*Presbyterians*) een fel debat voerden.⁸ De Schotten eisten uniformering volgens het presbyteriaal-synodale model als voorwaarde voor militaire hulp.⁹ Net zoals de Dordtse Synode in 1618 trok ook deze kerkdiscussie internationaal veel aandacht, ook in de Republiek.¹⁰

Tabel 2. Tijdlijn Eerste Engelse burgeroorlog & Ierse collecte

1639-1641
<ul style="list-style-type: none"> • 1639, 1640: Bishops' Wars • nov 1640: <i>Long Parliament</i> bijeen • 22 okt 1641: Ierse Opstand
1642
<ul style="list-style-type: none"> • mei: oprichting katholieke Ierse Confederatie • 1 sept: Eerste Engelse Burgeroorlog (1642-1646) • 1 nov: neutraliteitsbesluit Republiek
1643
<ul style="list-style-type: none"> • maart: start onderhandelingen koning & Ierse Confederatie • 1 juli: start <i>Westminster Assembly</i> • 15 sept: wapenstilstand tussen koning & Ierse Confederatie • 25 sept: Solemn League tussen <i>Long Parliament</i> & Schotse convenanters • 6 aug: parlementair collecteverzoek aan Staten-Generaal • 1 okt: parlementaire collecteurs in de Republiek

Polemiek over Ierland en Engeland in de Republiek (1641-1643)

Het nieuws over de Ierse Opstand was als een lopend vuurtje door Europa gegaan en het uitbreken van de Engelse Burgeroorlog in 1642 bracht een nieuwe golf aan publicaties. In de Republiek werd de situatie in de Britse rijken op de voet gevolgd. Sinds de late jaren 1630 bestond er een gezamenlijke Brits-Nederlandse discursieve ruimte waarin pamfletten over en

⁸ T.M. Hofman, 'Waarom de synode werd gehouden', in: W. van 't Spijker ed., *De Synode van Westminster 1643-1649* (Houten 2002) 53–62, aldaar 55.

⁹ Macinnes, *British revolution*, 146, 169–170.

¹⁰ D. Nauta, *De Nederlandsche gereformeerden en het independentisme in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1936).

weer werden vertaald, uitgelegd en bediscussieerd.¹¹ Het Engelse conflict vloeide daardoor snel over naar de Republiek, waar een heftige strijd ontbrandde om de politieke steun. Aanvankelijk ging de polemiek over de Ierse Opstand, vanaf 1643 over het buitenlandse beleid van de Republiek.

Afb. 2 ‘Schildery des bloedts’, James Cranford, *Yrelantsche traenen [...]* (Amsterdam: Broer Jansz. en Jan van Hilten 1642). Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-81.508A. prentmaker anoniem, prent naar Wenceslaus Hollar. Gravure op papier.

Interpretatie van de Ierse Opstand (1642)

Van meet af aan waren de berichten over de Ierse Opstand sensationeel. Verhalen van ontsnapte protestanten legden de basis voor het idee dat de Ierse katholieken een massamoord op de protestanten voor hadden. Al in december 1641 richtte het parlement de

¹¹ Helmer J. Helmers, *The Royalist Republic. Literature, politics and religion in the Anglo-Dutch public sphere, 1639-1660* (Paperback; Cambridge 2016) 28, 30. Zie ook Anthony Milton, ‘Puritanism and the continental Reformed churches’, in: John Coffey en Paul C.H. Lim eds., *The Cambridge companion to Puritanism* (Cambridge UK 2008) 109–126, aldaar 115.

Commission for the Despoiled Subject op om verklaringen van de vluchtelingen op te nemen. In eerste instantie bedoeld om claims op verloren bezit te staven, werden de verklaringen al snel een bron van verhalen over katholieke wreedheden.¹² Er ontstond een hausse aan publicaties waarin de ‘barbaarse’ katholieke wreedheden breed werden uitgemeten en de dreigende ondergang van het ware geloof werd aangekondigd. Een van de eerste Nederlandstalige pamfletten was *Yrelandtsche traenen* (juli 1642).¹³ Dit van oorsprong Engelse pamflet van de puriteinse predikant James Cranford is exemplarisch voor dit soort polemische publicaties.¹⁴ In het voorwoord plaatste Cranford de Ierse gebeurtenissen in de context van eerdere protestantenvervolgelingen, zoals van hussieten, waldenzen, hugenoten en in de Nederlanden. Volgens de auteur paste de Ierse Opstand in een lange geschiedenis van katholieke complotten en zou Engeland het volgende slachtoffer worden, want katholieken waren nu eenmaal niet te vertrouwen.¹⁵ Deze boodschap is ook de kern van deel twee, *Yerlants waerschouwinge aen Engelandt*. Het derde deel, *Een waerachtig Verhael* dat met 53 pagina’s het omvangrijkste en belangrijkste deel is, verhaalt in detail, en naar eigen zeggen waarheidsgetrouw, van de ‘bloedige massacre’ op de protestanten aan de hand van een ‘Schildery des bloedts’ van achttien schokkende afbeeldingen (afb. 2). Cranford beriep zich op ‘examinatien ende ghtuygen’, waarschijnlijk een referentie aan het werk van de hiervoor genoemde *Commission*, en concludeert dat de wreedheden hun gelijke niet kennen:

Die wreetheden [...zijn] onghoort onder Heydenen, Turcken ende alle Barbarische menschen [...] ten sy dat ghy de Helle selfs soude gaen besoecken [...]. Ik weet niet waer dat ghy haer’s ghelijcke vinden sult, makende haer geneuchte in het pijnighen, ende quellen van de arme bedruckte Protestanten [...].¹⁶

¹² Trinity College Dublin, ‘1641 Depositions Website’ <<http://1641.tcd.ie/about.php>> [geraadpleegd 11 augustus 2011]. Over de impact, zie de bijdragen in Micheál Ó Siochrú en Jane H. Ohlmeyer eds., *Ireland, 1641. Contexts and reactions* (Manchester 2013).

¹³ James Cranford, *Yrelandtsche traenen (Knuttel 4804)* (Amsterdam: Broer Jansz. en Jan van Hilten 1642).

¹⁴ E. Vernon, ‘Cranford, James (1602/3–1657), Church of England clergyman’, *Oxford Dictionary of National Biography* (2008) <doi:10.1093/ref:odnb/6610>.

¹⁵ Cranford, *Yrelandtsche traenen (Kn 4804)*, 7. Dit wantrouwen ook in: *Een declaratie van de beyde Huysen des Parlements, aen sijn majest. den 9 Martij ouden stijl ghepresenteert [...]* (Knuttel 4820) (Amsterdam: Jan van Hilten 1642) [3].

¹⁶ Cranford, *Yrelandtsche traenen (Kn 4804)*, 10 (mijn cursivering).

Ierse katholieken zijn ‘Duyvels, in schijn van menschen’ en ‘wilde[n]’, aldus de auteur. De protestanten stelde hij daarentegen voor als onschuldige slachtoffers, die altijd goede burens voor hun katholieke landgenoten waren geweest. Wonderbaarlijke reddingen, zoals van Dublin, onderstreepten dat God aan protestantse kant stond.¹⁷ De boodschap van deze passage is dat de katholieke Ieren de verpersoonlijking van het kwaad zijn, onmenselijke die voor hun plezier onschuldige slachtoffers kwelden. Deze thema’s sloten aan bij verhalen over de Spaanse wredeheden in de Nieuwe Wereld en de Nederlanden.¹⁸ De verhalen over Ierland pasten naadloos in het internationale protestantse collectieve geheugen en waarin ze dan ook snel werden opgenomen, zoals we in de volgende hoofdstukken zullen zien. Naar eigentijdse maatstaven werd doden en plunderen in oorlogssituaties als zodanig niet afgekeurd, mits deze met de juiste legitimatie en binnen bepaalde geweldsgrenzen werden uitgevoerd. Plezier daarbij was uit den boze en de zwakkere moest worden ontzien. In Ierland waren de grenzen van een ‘just war’ overschreden en was er volgens de gangbare opvattingen sprake van (katholieke) ‘tirannie’.¹⁹

Enkele voor de collecte belangrijke publicaties informeerden het Nederlandse publiek dat er maar liefst 154.000 protestantse slachtoffers waren.²⁰ Dit aantal, dat in contemporaine berichten steeds verder opliep, is waarschijnlijk onjuist, evenals de geruchten over het eten van ledematen van slachtoffers.²¹ Het gaat echter niet om het waarheidsgehalte van deze verhalen maar de zeventiende-eeuwse geloofwaardigheid ervan. De verhalen over de Ierse rebelle waren niet alleen beïnvloed door het bestaande corpus van verhalen over katholieke

¹⁷ Ibid., 9–11.

¹⁸ Wolfgang Cilleßen, ‘Massaker in der niederländischen Erinnerungskultur. Die Bildwerdung der Schwarzen Legende’, in: Christine Vogel ed., *Bilder des Schreckens. Die mediale Inszenierung von Massakern seit dem 16. Jahrhundert* (Frankfurt en New York 2006) 93–135; Erika Kuijpers, ‘The creation and development of social memories of traumatic events. The Oudewater Massacre of 1575’, in: M. Linden en K. Rutkowski eds., *Hurting memories and beneficial forgetting* (London 2013) 191–201, aldaar 195; Pollmann, *Memory in Early Modern Europe*, 178–184.

¹⁹ Barbara Donagan, ‘Codes and conduct in the English Civil War’, *Past & Present* 118 (1988) 65–95, aldaar 74; Thomas Jordan, *The Christian souldier [...] containing true rules for a souldier (EEBO Wing / J1022)* (Londen: Edward Christopher 1642); Peter H. Wilson, ‘Atrocities in the Thirty Years War’, in: Micheál Ó Siochrú en Jane H. Ohlmeyer eds., *Ireland, 1641. Contexts and reactions* (Manchester 2013) 153–175.

²⁰ Brief van het Engelse parlement in: *Res. SvH*, 310 dd. 1 oktober; Willam Gauge, *Copie van eenen brief [...]. Ontdeckende den jammerlijcken ende ellendige stant, van vele duysenden arme Protestanten in Yerland om daer door de kercke van Nederlant te bewegen tot Christelijcke compassie ende mede-doogentheyt (Knuttel 4992)* (Middelburg: Zacharias Roman 1643).

²¹ Aidan Clarke, ‘The ‘1641 massacres’’, in: Micheál Ó Siochrú en Jane H. Ohlmeyer eds., *Ireland, 1641. Contexts and reactions* (Manchester 2013) 37–51; Toby Barnard, ‘1641: A bibliographical essay’, in: Brian Mac Cuarta ed., *Ulster 1641. Aspects of the rising* (Belfast 1993) 173–186, aldaar 175.

wreedheid, maar ook door vooroordelen over de barbaarse Ierse aard.²² Door de vervolgingen in Ierland op een lijn te plaatsen met de vervolging van Waldenzen en Hussieten werden de Ierse protestanten martelaren in de traditie van de martelaarsspiegels van John Foxe en Adriaan van Haemstede.²³ De horrorverhalen en de suggestieve afbeeldingen doen bovendien sterk denken aan de Zwarte Legende over de Spanjaarden en aan de verschrikkingen van de Dertigjarige Oorlog.²⁴ Cranford zelf refereerde aan *The lamentations of Germany* uit 1638, een notoir Engels pamflet over de Dertigjarige Oorlog van Philip Vincent, een oorspronkelijk uit de Palts afkomstige Engelse dichter.²⁵ Net als *Yrelandtsche traenen* waren ook *The lamentations* en *Den Spiegel der Spaensche tyrannye* (1620) geïllustreerd met expliciete afbeeldingen van honger en geweld. Deze recente transnationale herinneringen dienden om het Ierse geweld te duiden en te plaatsen in een lange traditie van katholiek geweld en protestants slachtofferschap.²⁶

Yrelandtsche traenen werd een belangrijke inspiratiebron voor de beschrijving van de gebeurtenissen in Ierland, zoals de aan het begin van dit hoofdstuk geciteerde passage uit *Den Brittanischen Blixem* (1642) laat zien. Voetius, de vermoedelijke auteur, refereerde ook aan deze publicaties.²⁷ De aansluiting bij bekende thema's maakte de verhalen geloofwaardig en

²² Peter Lake, 'Anti-popery: the structure of a prejudice', in: Richard P. Cust en Ann Hughes eds., *Conflict in Stuart England. Studies in religion and politics, 1603-1642* (1989) 72–106.

²³ Cranford, *Yrelandtsche traenen* (Kn 4804), 4–5; John Foxe, *Acts and monuments* (Wing, F2035) (Londen: The Company of Stationers 1641); Adriaan van Haemstede, *Historie der martelaren* (Dordrecht: Jacob Braat 1657) 517v–518r. Helmers, *Royalist Republic*, 76; Ethan Howard Shagan, 'Constructing discord: Ideology, propaganda, and English responses to the Irish Rebellion of 1641', *Journal of British Studies* 36 (1997) 4–34, aldaar 13–15.

²⁴ Bijv. Bartolomé de las Casas, *Den Spiegel der Spaensche tyrannye gheschiet in West-Indien* (Amsterdam: Jan Evertss. Cloppenburg 1620). Dit werk werd in 1656 heruitgegeven als *Tears of the Indians* dat weer herinneringen oproep aan de Ierse Opstand en zo de (herinnerings)cirkel rond maakte, Pollmann, *Memory in Early Modern Europe*, 180.

²⁵ In de marge van *Een waerachtich Verhael* (deel 3) staat een referentie aan 'Klachte van Germania'. Uit de Engelse versie blijkt dat hiermee bedoeld werd: Philip Vincent, *The lamentations of Germany* (EEBO STC (2nd ed.) / 24760.5) (Londen: John Rothwell 1638). James Cranford, *The tears of Ireland [...]* (EEBO Wing / C6824) (Londen: John Rothwell 1642) 12. Over de Dertigjarige Oorlog als bron voor verhalen over de Ierse Opstand: Eamon Darcy, *The Irish rebellion of 1641 and the wars of the three kingdoms* (Woodbridge UK 2013) hoofdstuk 4.

²⁶ Recent wees Judith Pollmann op de toepasbaarheid van transnationale herinneringen ('cosmopolitan memory') in de actualiteit van het voegmoderne heden, Pollmann, *Memory in Early Modern Europe*, 178–184. Vrgl. de Duitse rekestes uit Hoofdstuk 1.

²⁷ Een eigentijdse toewijzing van Voetius' auteurschap kwam van de Engelse predikant Malachius Harris, lid van de gereformeerde classis Utrecht, *BL Add. MS. 6394. Sir William Boswell Papers vol I* briefnr 173 dd 6/16 juni 1643; M. Bouwman, 'Engelsche gereformeerden en independenten in Nederland voor drie eeuwen, 9 dln.', *De Heraut voor de gereformeerde kerken in Nederland* 3189–3197 (1939) n.p., aldaar Deel III&IV.

zij zullen grote indruk gemaakt hebben op het Nederlandse publiek. En ook de vooroordelen over de Ierse aard zullen de Nederlanders niet helemaal onbekend geweest zijn, want veel Ieren dienden in de Spaanse legers.²⁸ De publieke media hadden de Ierse protestanten eenduidig neergezet als onschuldige slachtoffers van katholieke geloofsvervolging. We zullen zien dat na het uitbreken van de Engelse Burgeroorlog het parlement als de beschermer van de protestantse zaak werd gecast.

Verdeeldheid in de Republiek (1642-1643) over de Engelse Burgeroorlog

De Republiek verklaarde zich neutraal op 1 november 1642, een maand na het uitbreken van de Engelse Burgeroorlog. Wapenleveranties aan de strijdende partijen werden verboden en de Republiek hield zich afzijdig van de politieke en religieuze discussies. Het besluit was doorgedrukt door Holland, maar achter de schermen was de politieke elite erover verdeeld. Zeeland was het parlement welgezind maar ging toch overstag vanwege de handel op de Britse eilanden.²⁹ De landgewesten waren geneigd stadhouder Frederik Hendrik te volgen, die volgens veel tijdgenoten, waaronder de Zeeuwse kerken, op hand was van koning Karel, de vader van zijn schoondochter.³⁰ Zeeuwse predikanten voelden zich juist sterk verbonden met hun puriteinse geloofsgenoten in Engeland (en het parlement).³¹ Rechtlignige gereformeerden stonden dus achter het parlement, de prins was royalistisch en de zeegewesten neutraal. Tegelijkertijd stonden de eerste twee in het andere grote conflict van deze tijd, over vrede met Spanje, gezamenlijk tegenover de door Holland geleide vredespartij.³² Een politiek wespennest dus, waarin neutraliteit de enige haalbare optie was.

²⁸ Gráinne Henry, 'Ulster exiles in Europa, 1605-1641', in: Brian Mac Cuarta ed., *Ulster 1641: aspects of the rising* (Belfast 1993) 37–60, aldaar 40–43. Hetzelfde vooroordeel zullen we terugzien tijdens de Waldenmoord in 1655, zie hoofdstuk 3.

²⁹ Res. SvH, 11 okt.

³⁰ Bijv. *Het inghewant der bedruckte, lijdende, recht religieuze Engelsche [...] (Knuttel 4980)* (z.p. 1643); ZA 28 *Acta Classis Walcheren 1602-1816, inv.nr. 3, 1 dec 1639-13 feb 1653* dd. 5 mrt 1643. Ook historici interpreteren de houding van de prins verschillend: S. Groenveld, 'The House of Orange and the House of Stuart, 1639-1650: a revision', *The Historical Journal* 34 (1991) 955–972, aldaar 959; Jan Joseph Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978) 532–535; Israel, *Republiek*, 601; Helmers, *Royalist Republic*, 47–48; Loek Luiten, 'The Dutch Republic and the English Civil War: consensus or conflict?', *Dutch Crossing* 42 (2018) 101–117, aldaar 104–105.

³¹ W.J. op 't Hof, 'Piety in the wake of trade', in: Juliette Roding en Lex Heerma van Voss eds., *The North Sea and culture (1550-1800)* (Hilversum 1996) 248–265, aldaar 263–265; Keith L. Sprunger, *Dutch Puritanism. A history of English and Scottish churches of the Netherlands in the sixteenth and seventeenth centuries* (Leiden 1982) 289–291; Milton, 'Puritanism'.

³² Israel, *Republiek*, 578, 589–593, 598.

In Britse kringen viel het neutraliteitsbesluit niet in goede aarde: de Engelse koningin Henrietta Maria vond het ‘very partiall for the Parliament’ terwijl het parlement de neutraliteit niet ver genoeg ging.³³ Handhaving was in de praktijk geen simpele zaak, niet alleen vanwege de politieke omstandigheden maar ook omdat neutraliteit in de vroegmoderne tijd meestal inhield dat men beide partijen van wapens voorzag en een aantal handelssteden in de Republiek deze commerciële invulling aan het neutraliteitsbesluit bleef geven. Engelse royalisten, Schotse convenanters, het Engelse parlement en hun Nederlandse geestverwanten probeerden de neutraliteitspolitiek in hun voordeel om te buigen, niet alleen vanwege de toegang tot de wapenhandel maar ook om financiële en religieuze steun te verwerven. De geëigende weg was via diplomatieke kanalen, maar deze route stond alleen open voor de Engelse koning en niet voor het parlement dat geen formele diplomatieke status had. Het inroepen van een buitenlandse macht werd beschouwd als een schending van de soevereiniteit van de vorst en dus als een *crimen laesae majestatis*. De enige weg die het parlement open stond, liep via de publieke opinie.³⁴ Immers, door de getrapte bestuursstructuur, het ontbreken van een preventieve centrale censuur en het bestaan van een ‘discussiecultuur’ was de politieke besluitvorming in de Republiek gevoelig voor de publieke opinie, vooral als regenten het onderling oneens waren.³⁵ Daartegenover was het voor Karel I beneden zijn waardigheid om zijn beleid te rechtvaardigen, zeker in de publieke opinie. In 1643 was een derde van alle pamfletten in de Republiek van Engelse oorsprong. De meerderheid kwam van parlementaire propagandisten die, als de underdog in de strijd, actiever waren in de Republiek dan de royalisten en het publieke debat domineerden.³⁶

³³ Henrietta Maria, *The protestation of her Royall Maiestie [...] Febr. 25 1643 old style against [...] the States Generall [...]* (Knuttel 4985a) (Londen: Hancocke 1643).

³⁴ Helmers, *Royalist Republic*, 33–43.

³⁵ S. Groenveld, ‘Het Mekka der schrijvers?’ Statencolleges en censuur in de zeventiende-eeuwse Republiek’, in: H. Duits, A.J. Gelderblom en M.B. Smits-Veldt eds., *Eer is het lof des deuchts. Opstellen over renaissance en classicisme aangeboden aan Fokke Veenstra* (Amsterdam 1986) 225–245; Ingrid Weekhout, *Boekcensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw* (Den Haag 1998); Olga van Marion, ‘Verboden in de gouden eeuw. Schrijvers, drukkers en hun strategieën’, in: Marita Mathijssen ed., *Boeken onder druk. Censuur en pers-onvrijheid in Nederland sinds de boekdrukkunst* (Amsterdam 2011) 31–44; Guido de Bruin, ‘Political pamphleteering and public opinion in the age of De Witt (1653-1672)’, in: Femke Deen, David Onnekink en Michel Reinders eds., *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden en Boston 2011) 63–95. Helmers bekritiseerde onlangs de, van Frijhoff en Spies afkomstige, term ‘discussiecultuur’: het publieke debat was niet zo’n harmonieus, open en inclusief als de term suggereert, Frijhoff en Spies, 1650, 218–224; Helmer J. Helmers, ‘Popular participation and public debate’, in: *Cambridge Companions to Culture* (Cambridge 2018) 124–146.

³⁶ Helmers, *Royalist Republic*, 40.

Het uitbreken van de Engelse Burgeroorlog bracht een nieuwe golf aan publicaties en een nieuw vertoog waarin de katholieke dreiging, het veronderstelde 'arminianisme' van de Engelse koning en de buitenlandpolitiek van de Republiek centraal stonden. Pamfletten als *Het inghewant*, *Engelandts Klachte*, *Britannischen Blixem* en *Donderslach* verwierpen de neutraliteit en pleitten voor steun aan het parlement.³⁷ Hun opponenten, met pamfletten als *Schrijvens uyt Londen*, *Echo*, *Een Klachte* en *Zee-brant*, hielden juist een pleidooi voor de handhaving van de neutraliteit.³⁸

De *Britannischen Blixem* begint met een politiek getint voorwoord met concrete voorstellen voor politieke verandering in de Republiek. De eigenlijke tekst beschrijft een toevallige ontmoeting tussen een Engelsman en een kritische Nederlander waarbij de eerste de situatie op de Britse eilanden in detail uitlegt. Uiteindelijk vallen de Nederlander de schellen van de ogen en ziet hij in dat het parlement de beschermer van de ware religie is en de 'rechte vader des vaderlands' en dat de ware schuldigen aan de burgeroorlog de jezuiten, de bisschoppen en de 'politieke flaneurs' aan het hof zijn.³⁹ De Engelse situatie was een spiegel: als de 'quade regeringhe in politie[k] en kercke' niet bijgesteld werd, zou het de Republiek net zo vergaan, voorspelde Voetius. Belangrijker was dat hij de uitkomst van de burgeroorlog direct verbond met het lot van de gereformeerde religie, niet alleen in Engeland maar ook in de Republiek en de rest van protestants Europa. Dit gevoel van lotsverbondenheid blijkt ook uit de acta van de classis Walcheren van 5 maart 1643, waarin maar liefst drie keer verband werd gelegd tussen 'den grooten noot ende gevaer van de kercken van [E]ngelant mistgaders de kerken onses lants indien het aldaer qualijck gaet'.⁴⁰ Voor Voetius en zijn medestanders stond het behoud van de Reformatie en de Republiek op het spel, maar er was nog hoop:

³⁷ *Het inghewant* (Kn 4980); *Engels in-ge-vvant. Wt-ghestort in den schoot van de Ed: Ho: Mo: Staten Generael, en aen zijn Hoogheydt den Prince van Orangien [...]* (Knuttel 4983) (z.p.: z.n. 1643); *Engelants Clachte, Geschrey ende Wee over Nederlands, gheveysde, ondanckbare ende onbarmhertighe proceduren tegen haer [...]* (Knuttel 4974) (Vryburgh 1643); *Engelandts Klachte ende Geschrey [...]* (Knuttel 4973) (z.p. 1643); G.L.V., *Blixem* (Kn 4869); *Den Brittanischen donderslach [...]* (Knuttel 4971A) (z.p. 1643).

³⁸ *Schrijvens uyt Londen, tot naerder verklaringhe van het ingevant der bedruckte, lijdende, recht-religieuse Engelsche* (Knuttel 4984) (z.p. 1643); Theophilis Philopatri, *Echo ofte weer-clanck op de Engelsche clachten, tot ontschuldighde vande rechtsinnige Nederlanders [...]* (Knuttel 4979) (z.p. 1643); *Een Klachte [...]* tot antwoorde op den *Britannischen blixem* (Knuttel 4968) (Amsterdam: J. Broersz 1643); *Zee-Brant ontstaen uyt den Brittanischen Blixem* (Knuttel 4970) (z.p. 1643).

³⁹ G.L.V., *Blixem* (Kn 4869), D4r, A2r (citaten).

⁴⁰ ZA 28 inv.nr. 3, 45r-46v.

[S]oo het Parlement te boven komt [... d]e religie sal gemaintineert werden, de ingesetene sullen beschermt, en in haer vorige ruste gebracht worden, de wetten en privilegien sullen gehant-haeft worden, de Reformatie in kerke en politie[k] sal sterck door-breken, tot bevestinge van den staet, onse Republijcke sal daer door verseeckert' zijn.⁴¹

De overwinning van het parlement was dus cruciaal voor de protestantse zaak en de Nederlandse staat. Voetius ziet dan ook gelijkenissen tussen de Nederlandse Opstand en de Engelse Burgeroorlog en tussen Willem van Oranje en het parlement, de Engelse 'vader des vaderlands'. Hij bracht tot slot nog een ander veel genoemd en bediscussieerd argument in stelling, namelijk de veronderstelde morele schuld van de Republiek aan Engeland:

Dat dan niemant en contribuere, tot onderdruckinghe van 't parlement, en insonderheydt wy Nederlanders niet, want haer en ons fundament van oorloghe is een: sy hebben ons daer in met haer goet en bloet gemaintineert, wy mogense niet helpen onderdrucken, of Godt sal ons onderdrucken.⁴²

De Zeeuwse classes deden daar nog een schepje bovenop en noemden de Engelse broeders 'godtsalige lichten' op het gebied van piëteit en theologie, waaraan de Nederlandse kerk veel te danken had.⁴³ In *Engelandts Klachte ende Geschrey* is die morele schuld en de ondankbaarheid van de Republiek zelfs het hoofdonderwerp. De Republiek wordt daarin trouweloosheid aan de protestantse zaak verweten, waarbij de hulp aan de Franse koning tegen het protestantse bolwerk La Rochelle in de jaren 1620 als (extra) bewijs gold.⁴⁴ Deze morele schuld aan Engeland - vanwege de hulp tijdens de Nederlandse Opstand en de Bestandstwisten - werd door vrijwel alle pamfletschrijvers geaccepteerd, maar aan welke partij was een kwestie van interpretatie. Volgens Voetius en zijn medestanders gaven

⁴¹ G.L.V., *Blixem (Kn 4869)*, voorwoord A4r-v.

⁴² *Ibid.*, voorwoord A4r.

⁴³ ZA 2.2. *Gedrukte notulen Staten van Zeeland 1574-1807* inv.nr. 3359, 20 en 23 maart 1643; Willem Apollonius, Johannes Rogiers en Philipus Lansbergius, '[Remonstrantie aan de Staten van Zeeland]', in: *Udemans, Godefridus Cornelisz, [verzameling aantekeningen 1600-1650]. Hss. UB VU Verzameling van diverse stukken uit eigen bezit XV.05031* ([Zeeland (m.n. Zierikzee)] 1643) 521-531.

⁴⁴ In ruil voor financiële steun moest de Republiek volgens het Verdrag van Compiègne (1624) de Franse koning steunen, onder andere met schepen die gebruikt werden bij de belegering van La Rochelle. Van Maarseveen, 'De Republiek en Frankrijk', 457.

Elizabeth I en Jacobus I die hulp als verdedigers van de ware religie en niet als vorsten. De morele schuld gold dus niet de persoon van de koning, maar de verdediger van de ware religie en dat was volgens Voetius en zijn medestanders in hun tijd het parlement en niet koning Karel I.

De tegenargumenten waren gevarieerder, waarschijnlijk vanwege de heterogenere samenstelling van de neutraliteitslobby (royalisten, kooplieden, gematigde protestanten). Zo ontkende de *Echo* als enige het bestaan van een Nederlandse morele schuld aan Engeland, terwijl de (royalistische) auteur van *Schrijvens uyt Londen* meende dat beide opstanden helemaal niet hetzelfde ‘fundament’ hadden, daarmee implicerend dat de Engelse Burgeroorlog een rebellie was en de parlementariërs rebellen en geen verdedigers van de ware religie. *Een Klachte* vond dat het parlement weliswaar gelijk had maar te ver doorschoot met de kerkhervormingen. Voetius diskwalificeerde dit pamflet als ‘groff[fe] en ongerijmde lasteringen’ en beschuldigde de remonstrantse drukker Joannes Naeranus ‘of sijns gelijcke’ van het drukken ervan. *Een Klachte* werd daarmee afgedaan als een arminiaans geschrift.⁴⁵ Volgens *Zee-brant* zaaide het opruiende karakter van de *Blixem* tweespalt in de Republiek wat juist zou leiden tot Engelse toestanden.⁴⁶ De auteur van deze pamfletdiscussie tussen (failliete) Zeeuwse en Amsterdamse kooplieden in Vianen, indertijd een toevluchtsoord voor ‘bankroetiers’, positioneert zich als ‘een getrouwen liefhebber van de welstant deser Landen’. Hij betoogt dat de Republiek zich niet op de Engelse problemen, maar op de gevolgen voor de Nederlandse handel en de zeevaart moet concentreren. In de *Donderslach*, het vervolg op de *Blixem*, reageerde Voetius op de pamflettenstrijd met een verdere uitwerking van de argumenten uit de *Blixem*. Het voorwoord van de *Donderslach* bevat daarnaast twee nieuwe oproepen: predikanten moeten overheid en burgers aansporen zich om de religie en de vrijheid te bekommeren en de Staten-Generaal moeten een landelijke vasten- en biddag voor Engeland en Ierland afkondigen.⁴⁷

⁴⁵ *Donderslach* (Kn 4971A), 2–4, 33. Het argument dat het parlement te ver is gegaan, wordt gekoppeld aan het vermeende arminianisme van een van de gesprekspartners.

⁴⁶ Volgens *Donderslach*, dus Voetius zelf, was de *Blixem* dan ook in verschillende plaatsen verboden, *Ibid.*, 1. Dat wordt echter niet gemeld bij: W.P.C. Knuttel, *Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1914); Weekhout, *Boekencensuur*.

⁴⁷ *Donderslach* (Kn 4971A), voorwoord A4r-A4v.

Creëren van solidariteit

De publieke media hadden de beoogde ontvangers van de hulp dus neergezet als onschuldige slachtoffers en het parlement als de verdediger van de protestantse zaak. In 1643, terwijl het publieke debat op z'n hoogtepunt was, kwamen de Zeeuwse kerken in actie voor hun puriteinse geloofsbroeders.⁴⁸ Deze actie fungeerde, zoals we zullen zien, als katalysator voor het hulpverzoek van het Engelse parlement. Deze paragraaf analyseert hoe solidariteit met het Engelse parlement bij de overheid en de gevers werd gecreëerd en hoe de hulpactie, ondanks de formele neutraliteit, toch tot stand kwam.

Kerkelijke lobby voor hulp aan de Engelse kerk (1643)

Het idee om iets te doen voor de 'droevige' kerk in Engeland kwam op 1 maart 1643 voor het eerst ter sprake in de consistorie van de Middelburgse kerk. Frederick Nagtglas bracht dit in 1860 in verband met twee pamfletten, die kennelijk opschudding hadden veroorzaakt: *Engelants Clachte* en de *Nederlantschen droom*.⁴⁹ Het eerste is een andere druk van het hiervoor behandelde pamflet *Engelandts Klachte*; het tweede, een gedicht toegeschreven aan het Friese statenlid Dirk van Baardt, is een allegorie op de tweespalt tussen de prins en de Staten-Generaal door de komst van de Engelse koningin om wapens te kopen.⁵⁰ Maar ook de gelijkenis met de eisen van collega Voetius in *Donderslach* is evident. De mediadiscussie was echter niet de enige aanleiding want rond deze tijd ontvingen de Zeeuwse kerken een verzoek van Schotse afgevaardigden bij de synode in Westminster om hun kerkstandpunt te steunen.⁵¹ De predikanten besloten tot 'remonstranties' aan de Zeeuwse Staten en de Staten-Generaal. De eerste, die op 20 maart 1643 werd ingediend, was het meest uitgebreid en dient hier als

⁴⁸ K. J. Lindley, 'The Impact of the 1641 rebellion upon England and Wales, 1641-1645', *Irish Historical Studies* 18 (1972) 143-176; Robert Lloyd Haan, *The treatment of England and English affairs in the Dutch pamphlet literature, 1640-1660*. (Diss. Michigan State University 1960).

⁴⁹ Frederick Nagtglas, *De algemeene kerkeraad der Nederduitsch-Hervormde Gemeente te Middelburg van 1574-1860* (Middelburg 1860) 120. De bronnen waarop Nagtglas, archivaris van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, zich baseerde heb ik niet kunnen achterhalen. Wellicht zijn ze verloren gegaan in de grote archiefbrand van 1940. Onderzocht: ZA 33.3 *Verzameling aanwinsten [...] 1955-1999, 16e-20e eeuw, inv.nr. 1961.26 Aantekeningen uit actaboek van de kerkenraad der Nederduits Gereformeerde Gemeente van Middelburg 1579-1761*; ZA 1700 *Hervormde Gemeente te Middelburg*.

⁵⁰ *Engelants Clachte* (Kn. 4974); D.V.B., *Nederlantschen droom, ofte vvonderlick visioen, ten toone ghestelt tot opvveckinghe van alle trouhertighe liefhebbbers des vaderlandts* (Knuttel 5029; pseud. Dirck van Baardt) (z.p.: z.n. 1643). Meer hierover in: Helmers, *Royalist Republic*, 88-89.

⁵¹ Boersma, 'Yrelantsche traenen', 212-214.

leidraad bij de analyse van de kerkelijke argumenten.⁵² De predikanten betoogden dat het de plicht van elke christelijke vorst was om verdrukte geloofsgenoten te beschermen en benadrukten dat Engeland zich in het verleden ook ‘de welstant onser kercken’ hadden aangetrokken. Maar de belangrijkste reden was zelfbehoud: Engeland moest uit roomse klauwen gered worden omdat de ondergang van de grootste protestantse staat het einde van de Reformatie en de Republiek zou inluiden.

De overeenkomst met de argumenten in de genoemde pamfletten is evident, maar de roep om bestuurlijke veranderingen was minder prominent. Het ging de Zeeuwse predikanten, en ook Voetius, echter niet om de opheffing van het wapenembargo. Dat zou immers ook wapenleveranties aan royalisten mogelijk maken. Het ging de predikanten om de *religieuze* neutraliteit die verruild moest worden voor een duidelijke stellingname voor de ware religie. Dat zou het parlement versterken en de kerkdiscussie in Westminster positief beïnvloeden.⁵³ De Zeeuwse predikanten begonnen een lobby via de politieke en kerkelijke hiërarchie en steunden, via brieven aan de Engelse en de Schotse kerken, het Schotse standpunt in de *Westminster Assembly*. Deze aanvankelijk geheimgehouden ‘troostbrieven’ lekten uit en leidden tot problemen met de Nederlandse overheden. De Hollandse en Utrechtse synodes steunden het Zeeuwse initiatief maar durfden onder druk van hun gewestelijke overheden geen vergelijkbare steunbetuigingen te schrijven.⁵⁴ Wat dit duidelijk maakt, is dat de overheden medio 1643 nog altijd aan het neutraliteitsbeleid vasthielden en de kerkelijke inmenging niet op prijs stelden.

Opmerkelijk is dat tot ver in 1643, bijna twee jaar na het begin van de Ierse Opstand, geen enkele sprake was van een hulpactie voor de Ierse geloofsgenoten. Pas in augustus 1643 opperde de Utrechtse classis dat men zich ‘niet alleen op geestelijcke maer oock op tijdelijcke middelen’ moest bezinnen, zoals ‘lichamelijcke middelen tot onderhoud van diegeene dewelcke in armoede souden mogen sijn’.⁵⁵ Dit was vermoedelijk onder invloed van het, inmiddels publiek geworden, collecteverzoek uit Engeland. De Utrechtse synode besloot

⁵² ZA *Not SvZ*, 20 en 23 mrt 1643; Apollonius, Rogiers en Lansbergius, ‘[Remonstrantie SvZ]’. Voor een uitgebreidere analyse: Boersma, ‘Yrelandsche traenen’.

⁵³ Boersma, ‘Yrelandsche traenen’, 210–211.

⁵⁴ *Ibid.*, 212–124.

⁵⁵ HUA *Nederlands hervormde classis Utrecht 24.1, inv.nr. 2 Acta classicae vergadering 1630-1643*, 10-11 aug (os)/20-21 aug 1643 (ns).

echter, net als de Hollandse, de reactie van de Staten-Generaal daarop af te wachten.⁵⁶ De Zeeuwen waren er dus niet in geslaagd de andere synodes tot actie aan te zetten. Hun lobby had, samen met het debat in de publieke media waar het op reageerde, maar ook deel van uitging maken, wel de voedingsbodem gelegd voor de solidariteit die nodig was voor het doen welslagen van de collecte. En bovendien had de Zeeuwse actie de aandacht getrokken van het Engelse parlement dat het tijd vond om de vruchten te plukken van de pro-parlementaire stemming in de Republiek.

Een officieel collecteverzoek (1643)

In februari 1643 opperde het Engelse parlement het idee de Republiek te vragen om ‘a liberall contribution and loan for the present relief of those of our own bloud and profession’ en voor ‘the maintenance of the army in Ireland, against the rebels’.⁵⁷ Eind juni benaderden veertien Londense predikanten hun collega’s van de Engelse vluchtelingenkerken in de Republiek om bemiddeling daarbij. Gezien de reputatie van de Nederlandse liefdadigheid zou dit vast niet moeilijk zijn, meenden de Londense predikanten.⁵⁸ Minstens tien van hen waren betrokken bij de *Westminster Assembly*, wat het zeer waarschijnlijk maakt dat dit verzoek een voorbereiding was op het officiële parlementaire verzoek.⁵⁹ Volgens de Londenaren was het parlement niet langer in staat ‘considerabele’ hulp te geven waardoor soldaten en ‘andere verstroyde mensen’ door gebrek aan voedsel en kleding stierven. Zonder hulp van buitenaf zal Ierland ‘in besit [komen] van dat Barbarische en onnatuerlijck [Ierse] volck, tot onteeringhe Godts [en] onderdrukkinge van de protestantse religie’. Het verzoek werd naar verschillende kerkenraden doorgestuurd en al snel in Middelburg gedrukt.⁶⁰

Het officiële verzoek om financiële hulp kwam uiteindelijk in augustus 1643. Volgens het journaal van het *House of Commons* van 9/19 juni werd de timing beïnvloed door positieve signalen uit de Republiek:

⁵⁶ Boersma, ‘Yrelandsche traenen’, 214–216.

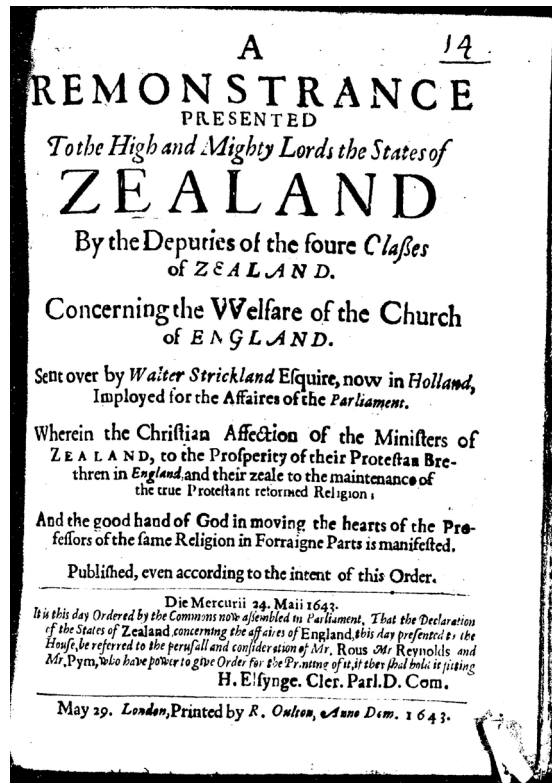
⁵⁷ Origineel in SPO, gedrukt als: *A declaration [...] for new loans and contributions [...] (EEBO Wing / E1297)* (Londen: Edw. Husbards 1643) 2, 4 dd 9 feb 1643 (ns).

⁵⁸ Gauge, *Copie (Kn 4992)* geschreven dd 13/23 juni 1643.

⁵⁹ N.A. Eikelenboom, ‘De afgevaardigden’, in: W. van ’t Spijker ed., *De Synode van Westminster 1643-1649* (Houten 2002) 83–86, aldaar 65–66, 69.

⁶⁰ De classis Walcheren wist op 30 juli van de hongersnood, *ZA 28 inv.nr. 3*, 57 dd 30 juli 1643. De Amsterdamse kerkenraad sprak een maand eerder al over hulp aan de Britse kerken, echter zonder actie te ondernemen, *SAA 376 Hervormde kerkenraad Amsterdam, inv.nr. 7 1633-1644 [Acta Asd 7]* 28 mei 1643.

[...] expressing their affection, and great zeal, to the service of the State, [...] of the Protestant Religion in *Ireland*, and their willingness to do something for the preservation of it there, be referred to [...] the Special Committee for *Ireland*, of putting it in the best way they can, that the Protestant Religion, and that Kingdom of *Ireland*, may reap the fruits of their good affections.⁶¹

Early English Books Online. Copyright © 2019 ProQuest LLC
Images reproduced by courtesy of British Library

Afb. 3 Willem Apollonius, Johannes Rogiers en Philipus Lansbergius, *A remonstrance presented to the high and mighty lords the States of Zeeland by the deputies of the foure classes of Zeeland* (London: R. Oulton 1643). Early English Books Online, Wing/ R1026.

De parlementariërs waren ongetwijfeld op de hoogte van de publieke discussies in de Republiek, waar de hele *Blixem*-polemieek zich al voor juni 1643 had afgespeeld en ook de

⁶¹ *Journal of the House of Commons [verder: JHOC]* (Londen 1547) 9 (os)/19 juni 1643 <<https://www.british-history.ac.uk/search/series/commons-jrnl>> [Cursivering bron].

Engelse vertaling van de *Blixem* was al in april verschenen.⁶² Bovendien had het parlement een kopie van de Zeeuwse remonstrantie gekregen via hun officiële gezant Walter Strickland. Het parlement zag er een steunbetuiging in en liet haar drukken (afb. 3).⁶³ Aan welke berichten het parlement refereerde is niet helemaal duidelijk, wellicht de Zeeuwse troostbrieven.⁶⁴ Hoewel die nog niet waren verzonden, is het goed mogelijk dat het parlement via informanten in Zeeland wist dat ze in aantocht waren.⁶⁵

Daarnaast was het parlement ook op de hoogte van de aarzeling van de Staten-Generaal over een landelijke biddag voor de Engelse kerk. Dat blijkt uit een brief van de Nederlandse ambassadeur die antwoord wilde hebben op een aantal kwesties voor het geval men hem daar in Engeland naar zou vragen. Eén daarvan was de remonstrantie van de Zeeuwse classes, die klaarblijkelijk ook op diplomatiek niveau leefde. Het antwoord van de Staten staat in de kantlijn: 'hiervan is *niet[s]* gedaen, en te geven aen den ambassadeur copie vanden remonstrance, alsmede vant gene daerop *mach* werden geresolveert'.⁶⁶ De Staten hadden dus *nog* steeds geen beslissing genomen.⁶⁷ Kennelijk lag de instelling van biddagen voor Engeland te gevoelig, waarschijnlijk om geen gelegenheid te geven voor religieuze en politieke agitatie. Het is plausibel dat dit het laatste zetje vormde voor het collecteverzoek. Immers, bij een negatief besluit zou het momentum voor de collecte verloren zijn gegaan.

⁶² Op het voorblad staat handgeschreven 'Aprill 14 [1643]' en het voorwoord van de vertaler is gedateerd Holland, 20 januari 1643 (ns). G.L.V., *Brittish lightning [...] to warne the United Provinces [...] (EEBO Thomason / E.96[21], pseud. Gisbertus Voetius)* (z.p.: z.n. 1643) Aiiir.

⁶³ Willem Apollonius, Johannes Rogiers en Philipus Lansbergius, *A remonstrance presented to the high and mighty lords the States of Zeeland by the deputies of the foure classes of Zeeland [...]* (EEBO Wing/ R1026) (Londen: R. Oulton 1643). De handgeschreven Nederlandse tekst is te vinden in de privé documenten van Cornelisz Udemans, de predikant van Zierikzee: Apollonius, Rogiers en Lansbergius, '[Remonstrantie SvZ]', 521–531. De *Remonstrance* werd op 28 mei gepubliceerd, vier dagen na de bespreking ervan in het parlement. Het is een volledige en correcte vertaling van de Nederlandse tekst.

⁶⁴ Ole Peter Grell, 'Godly charity or political aid? Irish protestants and international Calvinism, 1641–1645', *The Historical Journal* 39 (1996) 743–753, aldaar 748.

⁶⁵ De Zeeuwse brieven waren in concept pas begin juni klaar en op 18 juni moesten ze nog verzonden worden. De daadwerkelijke dagtekening is 18 juli (ns). De acta van Walcheren meldden geen andere brieven. ZA 28 inv.nr. 3, 21 mei (brieven Schotland, Zwitserland), 4 juni (Engeland), 18 juni; *Een brief van de synode van Zeelant [...]* (Knuttel 4991) (z.p. 1643). Melding in House of Commons was 19 juni (ns), zie noot 61.

⁶⁶ NA Staten-Generaal 1.01.02, inv.nr. 3202 Resoluties 1643 20 aug 1643 [mijn cursivering].

⁶⁷ Groenveld interpreteerde 'niet' als een negatief besluit, S. Groenveld, *Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646* (Dieren 1984) 109 en noot 141.

Promotie van de collecte

De Staten-Generaal ontvingen eind augustus een brief van het Engelse parlement die aankondigde dat vier speciale parlementaire gezanten (collecteurs) toestemming kwamen vragen voor een geldinzameling 'het zy by inteeckeninge op landen, leeninge op interest ofte vrywillige gifte'.⁶⁸ Uit de formele aanstelling van deze vier collecteurs blijkt echter dat het ook om wapens ging:

[T]aking subscriptions for lands in Ireland, receiving of money, victuals, arms, and ammunition, upon loans and contributions, transporting of them to any parts and places in Ireland.⁶⁹

Om de opbrengst naar Engeland over te maken had het parlement bovendien alvast acht Engelse kooplieden uit Amsterdam en Middelburg als thesauriers aangesteld.⁷⁰

Op 3 oktober 1643 overhandigden de gezanten het formele hulpverzoek.⁷¹ Dat de collecteurs nu welkom waren terwijl Strickland in september 1642 nog was weggestuurd, schetst de veranderde politieke houding van de Unie, die in feite neerkwam op erkenning van het parlement. In het formele hulpverzoek stond dat de opbrengst bedoeld was om 'broot en ander nootdruchtigheden te coopen tot secours ende hulpe vande religions verwanten in Ierland'.⁷² Het verschil met het oorspronkelijke idee (geld voor het parlementaire leger in Ierland) is opmerkelijk. Klaarblijkelijk had het parlement ingezien dat het oorspronkelijke doel in strijd was met de neutraliteit van de Republiek. De aankoop van wapens was desondanks wel een onderdeel van de opdracht aan de collecteurs. Deze waren echter aan het verkeerde adres want de Staten-Generaal hadden de parlementaire brief vrijwel direct doorgestuurd

⁶⁸ NA SG inv.nr. 3202, 25 aug (454v); NA Staten-Generaal 1.01.02, inv.nr. 5896 *Liassen Engeland, ingekomen brieven 1643-1644*.

⁶⁹ 'Ordinance appointing Commissioners to receive Subscriptions in Holland for Ireland' in C. Firth en R.S. Rait, *Acts and ordinances of the interregnum, 1642-1660* (Londen 1911) 29 juli 1643 (os) <<http://www.british-history.ac.uk/source.aspx?pubid=606>>.

⁷⁰ Ibid. De gezanten waren Dirck Hoste, Adam Lawrence, Maurice Thomson, Nicholas Corselis, allen afkomstig uit de Nederlandse ker in Londen. De thesauriers in Amsterdam waren: Thomas Came [waarschijnlijk Cave], Charles Loeton [Carel Looten], William Watson, en Jonas Abbells. In Middelburg: Bouden Courteene, Jeronimo Williamson Ashman, John de Derper Corner [Dorper Coren] en John Vanborne.

⁷¹ NA Staten-Generaal 1.01.02, inv.nr. 3201 *Resoluties 1642* 453–454 dd 8 sept.

⁷² NA SG inv.nr. 3202, 25 augustus en 3 oktober (citaat).

naar de gewesten, waarschijnlijk om de neutraliteit niet in gevaar te brengen. Daarmee vervloog de hoop om in een klap toestemming voor collectes in het hele land te verkrijgen.

Bij de Staten van Holland voerden de collecteurs alleen humanitaire redenen aan, zoals het grote aantal slachtoffers en de hongersnood. Desondanks gaf ook Holland geen toestemming voor een gewestelijke collecte.⁷³ De Staten gaven wel een aanbeveling voor een collecte ‘in de kercken ofte andersins’, maar lieten de beslissing over aan de stadsbesturen.⁷⁴ De Zeeuwse Staten gingen na veel discussie uiteindelijk akkoord, mits de collectes met toestemming van de stadsbesturen plaatsvonden.⁷⁵ Ook in Zeeland waren het dus eigenlijk stedelijke collectes. Het gewest Groningen wilde niet verder gaan dan een ‘subsidie’.⁷⁶ De afwijzing van provinciale collectes betekende dat de parlementaire collecteurs alle steden zelf moesten benaderen. De verzoeken van de collecteurs aan de stadsbesturen vermeldden de wrede tirannie en de ‘bedroefden toestant’ van de Ierse protestanten, echter zonder de gruwelijke details die de polemische pamfletten kenmerkten, en appelleerden voornamelijk aan confessionele solidariteit en christenplicht.⁷⁷

Voor de uitvoering zochten de collecteurs hulp bij de synodes. Ter begeleiding van de collectecampagne werd een speciaal pamflet uitgegeven onder de omineuze titel *Yrlands bloedende request*, dat zijn naam ontleende aan het eerste stuk waarin de wreedheden in Ierland werden beschreven en dat gebundeld werd met aanbevelingsbrieven van de Synode van Westminster en het *Committee for Ireland* aan de Nederlandse synodes (afb. 4). Deze drie stukken werden aangevuld met documenten die op de lokale situatie waren toegesneden. De Hollandse editie bevatte bijvoorbeeld het parlementaire verzoek met daarin de aanbeveling van de Hollandse Staten, die in de Franeker editie vanzelfsprekend was weggelaten.⁷⁸ Het was dus een nauwgezet geregisseerde promotiecampagne waarin *Yrlands*

⁷³ *Requeste van de gecommiteerde des Parlements in Engelant, aengaende den bedroefden toestant van vele duysenden arme protestanten in het Koninckrijcke van Yerlant (Knuttel 4996)* (z.p.: z.n. 1643).

⁷⁴ Evenhuis, *Amsterdam*, dl. I 188-189. *Res. SvH*, 1 okt (310), 7 okt (327), 17 okt (346); Besluit SvH opgenomen in: *Requeste des parlements (Kn. 4996)*, 2-3.

⁷⁵ *ZA Not SvZ*, 21, 23 (citaat), 24 (voorstel Middelburg), 25 (besluit), 26 nov 1643 (protest Zeeuwse kerken), p402 (acte collecte).

⁷⁶ *GrA 1 Staten van Stad en Lande, 1594-1798, inv.nr. 102 Alfabetische inhoudsopgave 'Staatsresolutiën', 1595-1700* 470 dd. 29 feb 1644.

⁷⁷ *Requeste des parlements (Kn. 4996)*, stuk 3.

⁷⁸ *Yrlands bl. request (Kn 4993)*. Deze editie bevat: stuk 1. Beschrijving van de wreedheden (het *Bloedende request* (3-9); 2. Brief van de synode in Westminster aan de Nederlandse synoden, dd 29 juli 1643 (os) (9-11); 3. Brief van het *Committee for Ireland* aan de synoden, dd. 4 augustus 1643 (os) (11-12); 4. *Requeste des*

bloedende request niet alleen bedoeld was om kerkelijke steun te verwerven maar ook om gewone Nederlanders aan te moedigen te doneren. Met welke argumenten gebeurde dat en welk doel werd de lezers voorgehouden?

Het *Committee for Ireland* begon met het beroep op de medemenselijkheid van de Nederlanders waarmee deze studie opende.⁷⁹ Toch was het belangrijkste thema het behoud van ‘de geheele protestantsche partye’. De morele schuld aan Engeland werd kort aangestipt, evenals ‘de nauwe relatie die wij hebben in elkanders behoudenis’. In de publiekscampagne stak het *Committee* allermintst onder stoelen of banken dat het Nederlandse geld naar het leger zou gaan:

Ende oock onse legers aldaer verseckeren [...] dat indien wy haer in dese tijt spoedelijck te willen toesenden subsidiën van gelt en viccalie[n], zij niet en twijfelen, ofte sullen ons in korten meesters maken van dat Coninghrijcke [Ierland]. Doch onse distractien ons nu belettende haer met alle behoeften sulcks te hulpe te komen [...] gewaeghe [wij] uwe hulpe en broederlijcke assistentie in desen te versoeken.⁸⁰

Het verschil met het voorzichtig geformuleerde officiële hulpverzoek aan de hogere overheden is evident. Kennelijk veronderstelden de Engelsen dat het doel tegenover de synodes en de potentiële donateurs niet zo diplomatiek geformuleerd hoefde te worden.

Het speciaal voor de collecte geschreven *Bloedende request* (stuk 1) beoogde de gevers te motiveren. Het zes pagina’s tellende stuk beschreef de katholieke wreedheden en de daarop gevolgde hongersnood minder gedetailleerd dan *Yrelandtsche traenen* maar bracht wel dezelfde argumenten naar voren. Het is doorspekt met citaten uit de Klaagliederen van Jeremia wat een parallel impliceert tussen de situatie in het Britse rijk en het Bijbelse Israël.⁸¹ Deze religieuze duiding werd nog versterkt door de vervolging van Ierse protestanten te vergelijken met iconische vervolgingen uit de oudheid (Nero, Trajanus) en het recente

parlements (Kn 4996). Dit laatste stuk ontbreekt in andere (niet-Hollandse) edities, bijv. Thyspft 4605, Kn 5044. In de Franeker editie (Kn 5044) is een recentere brief van de Westminster Assembly (dd januari 1644) toegevoegd.

⁷⁹ Citaat bij Inleiding, noot 1.

⁸⁰ *Yrlands bl. request* (Kn 4993), stuk 3.

⁸¹ Hierin rouwt Jeremia om de val en de verwoesting van de tempel van Jeruzalem in 586 vC als straf voor de zonden van het Joodse volk.

protestantse verleden. De expliciete vergelijking met de vervolging onder Alva maakte het leed van de Ierse broeders voor het Nederlandse publiek wel erg invoelbaar, een retorische strategie die ook de Duitse predikanten uit het vorige hoofdstuk al toepasten.⁸² Binnen de religieuze context van deze collecte moeten we dit interpreteren als een direct beroep op de confessionele identiteit van de lezers. Tot slot werden die, met een verwijzing naar de parabel van de Barmhartige Samaritaan, aangespoord om niet alleen te bidden maar ook aan ‘de noodruftigheden des lichaems’ te denken, dus aan praktische hulp.⁸³ Dit culmineerde in een emotionele oproep aan Nederlandse moeders:

Sie uwe onnoosele kinderen aen, en denckt hoe [het] ons te moede is, als wij van d’onse, die de gemeene swarigheden door hare kintsheyt noch niet begrijpen, met schreyende stemmen om broot ghebeden werden, ende wy en konne ut haer sonder uwe hulpe niet beschicken. Denckt, denckt hoe dat onse herten als dan door droefheydt werden als verbrijselt! Bedenckt dit, ghy barmhertighe Moeders! Wy spreken ul[ieden] dan alle aen [...].⁸⁴

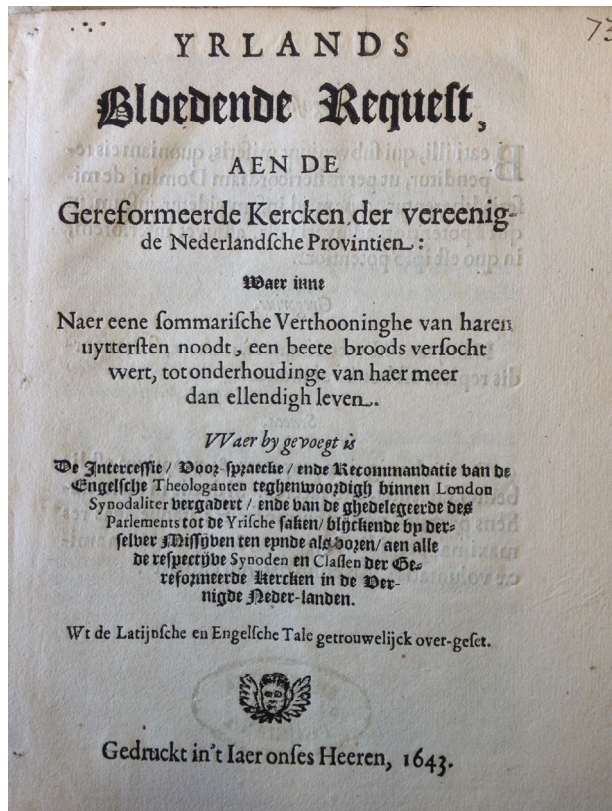
Het *Bloedende Request* sloot af met beroep op de welvaart in de Republiek en, inspelend op het eigenbelang van de gevers, met de waarschuwing dat God een onbarmhartig oordeel velt over degenen die in gebreke blijven.⁸⁵

⁸² *Yrlands bl. request (Kn 4993)*, 5–6.

⁸³ *Ibid.*, 7. Voor de parabel: *Jacobus 2:16*.

⁸⁴ *Ibid.*, 8–9.

⁸⁵ *Ibid.*, 9.

Afb. 4 Yrlands bloedende request (1643). Universiteitsbibliotheek Leiden, Thyspf 4605 (gelijk aan Kn. 4993, Hollandse editie). Foto: auteur.

De collecte

In Holland en Zeeland lag de collecte, zoals gezegd, problematisch. De Hollandse collecte was overgelaten aan de steden, die echter niet allemaal meededen. Zo weigerde het Amsterdamse stadsbestuur in november 1643 toestemming te geven met de grote nood onder de eigen armen en 'andere consideratien' als excuus. De kerkenraad ondernam geen verdere actie omdat 't'selvige te vergeeffs soude sijn'. De magistraten gingen een half jaar later alsnog overstag toen het parlement de burgeroorlog leek te gaan winnen. De (schijn van) van neutraliteit was niet langer nodig en het was politiek handig een gebaar naar het parlement

te maken. Het stadsbestuur eiste wel dat de omvang van de opbrengst gemeld zou worden en dat het geld 'ad pios usus', tot vroom gebruik, zou worden besteed.⁸⁶

De Zeeuwse Staten delegerden de collecte aan de steden maar stelden op aandringen van de Middelburgse magistraten wel een aantal extra eisen aan de uitvoering. De collecte moest plaatsvinden onder leiding van de stadsbesturen en de opbrengst moest worden ondergebracht bij de Middelburgse Wisselbank om 'alhier' onder toezicht van de Gecommitteerde Raden uitgegeven te worden aan voedsel.⁸⁷ Volgens de Zeeuwse classes was de collecte een kerkelijke aangelegenheid en druiste de order in tegen het kerkenrecht. Ze gaven hun kerkenraden dan ook opdracht te collecteren als vanouds en het geld bijeen te brengen bij de classes:

[O]ordeelende de selve clausule te strijden tegens Godts woort ende de oude order voor desen in kerckelijcke collecten gebruijckelijck ende tot preiuditie [i.e. nadeel] van alle de kercken streckende, heeft goet gevonden dat alle de kerken deses classis als ignorende de voors[eijde] conditie met de selve collecte te eerstdaechs sullen voortgaen op den ouden voet, sorge dragende dat de colligeerde penningen werden gebracht inde respective kerkenraden om dan gesamentlijck bijeen gebracht te werden inde classe ende alsoo tot soelagement der gereformeerde gemeijnte van ijerlant geimployeert te werden [...].⁸⁸

Het negeren van de eis leidde in de classes Tholen en Schouwen tot conflicten tussen kerk- en stadsbesturen. In Brouwershaven (classis Schouwen) wilde de kerkenraad de Ierse collecte op Eerste Kerstdag houden, maar het stadsbestuur greep in en liet collecteren 'door *hare* gedeputeerde voor de deuren nae voorgaende clockslach ende afcondinge [sic] vande

⁸⁶ SAA Acta Asd 7, 487, 504–505, 536–539, 541.

⁸⁷ ZA Not SvZ, 21, 23 (citaat), 24 (voorstel Middelburg), 25 (besluit), 26 nov 1643 (protest Zeeuwse kerken), p402 (acte collecte). De Engelse thesauriers mochten het geld uitgeven onder toezienend oog van de Zeeuwse Raden. Ook op de 24^e werd gemeld dat de 'etenswaren [...] van hier' directtelijck naer het rijk van Ierland' moesten worden gestuurd. Kopie van de brief van de Staten van Zeeland met toestemming voor collecte, in UB VU Hss. *Verzameling van diverse stukken uit eigen bezit XV.05031, Udemans, Godefridus Cornelisz, [verzameling aantekeningen 1600-1650] ([Zeeland (m.n. Zierikzee)])* 535.

⁸⁸ ZA 28 inv.nr. 3, 3 dec 1643 (64-65).

statelijcke acte [...] van [het] stadthujs'.⁸⁹ Toen kerkenraadsleden verhaal wilden halen, weigerden de magistraten hen te ontvangen. Wat bewoog de stadsbestuurders? Waarschijnlijk stonden ze gewoon op hun strepen, maar mogelijk ging het ook om de datum want met Kerstmis werden altijd lucratieve collectes voor de stedelijke armenkas gehouden. Duidelijk is dat de Zeeuwse overheden greep wilden houden op de opbrengsten. Het wantrouwen ten opzichte van de parlementaire collecteurs en hun Zeeuwse sympathisanten was niet onterecht, want hun opdracht was via *Yrlands bloedende request* algemeen bekend.⁹⁰ Maar dat is voor Zeeland niet het volledige verhaal. Dat de normale procedure niet gevolgd werd, kan gebaseerd zijn op onvoldoende vertrouwen in de onpartijdigheid van de classes of omdat de Staten wilden afdwingen dat het geld 'alhier', dus in de Zeeland zelf, besteed zou worden. Dat laatste zou erop kunnen wijzen dat de overheid vermoedde dat de collecte mogelijk veel geld zou opbrengen dat anders uit de economie zou wegvloeien. Een tweede reden om de kerken te wantrouwen was omdat er

binnen de stad Middelburgh [...] ende andere steden van Zeelant, een opspraecke loopt, aengaende hare handelinghe ontrent de penningen, die anno 1641, gecollecteert zyn in onse kercken ten behoeve van de arme verdruckte christenen in Duytsland, ende dat haren naem [...] daer door gequest (sic) wert.⁹¹

De geruchten dat de predikanten de opbrengst van de collecte voor Duitsland voor eigen gewin belegd hadden in de West-Indische Compagnie waren kennelijk zo hardnekkig dat de predikanten er zelf het besluit van de Staten aan toeschreven, want vlak daarna verschenen zij persoonlijk in de Statenvergadering om tekst en uitleg te geven en hun naam te zuiveren.⁹² De Zeeuwse predikanten trokken, zoals we zullen zien, aan het kortste eind: de Ierse gelden werden ondergebracht bij de Wisselbank en niet bij de kerkenraden.⁹³ Een vergelijkbaar

⁸⁹ Ibid., 21 jan 1644 (66v-67) [mijn cursivering]. De eindafrekening bevestigt deze uitvoering, *Journal of the House of Lords* [verder: *JHoL*] (Londen 1509) 22 mrt 1648/49 <<https://www.british-history.ac.uk/search/series/lords-jrnl>>.

⁹⁰ Grell, 'Godly charity', 750–752. Zie bij noot 80.

⁹¹ *ZA Not SvZ*, 16 januari 1643.

⁹² Ibid. Het beleggen van restant van de collecte van 1641 was volgens de predikanten conform het besluit van de Grote Kerkenraad en gebeurd met medeweten van de magistraat van Middelburg. Het was bedoeld als een reserve zodat niet bij elke Duitse hulpvraag gecollecteerd hoefde te worden.

⁹³ *JHoL*, 22 mrt 1647/48.

conflict speelde in Middelburg opnieuw in december 1643 toen de magistraten een collecte voor Hessen en het beheer van de opbrengsten opnieuw naar zich toetrokken.⁹⁴ De magistraten hadden blijkbaar niet alleen weinig vertrouwen in de predikanten vanwege hun puriteinse sympathieën.

Door het delegeren van de beslissingsbevoegdheid over de collecte naar lagere niveaus kwamen er geen landelijke of provinciale collectes, maar stedelijke. De Ierse collecte nam daardoor ruim twee jaar in beslag en de Engelse collecteurs moesten stad en land afreizen:

[They] were enforced to carry over and maintain their families there in the time of their employment, which hath cost them very much; and the more by continual travelling to and fro from city to city in all those provinces, for the better effecting of the business [...].⁹⁵

Uit hun eindrapportage aan het *House of Lords* op 1 april 1648 (ns) blijkt dat die inspanningen ruim 310.000 gulden opleverden.⁹⁶ Dat de collecte-opbrengsten per synode en niet per gewest werden bijgehouden, is een indicatie voor de nauwe samenwerking tussen de collecteurs en de kerkelijke instanties (Tabel 3).⁹⁷

⁹⁴ Nagtglas, *Kerkeraad*, 26 dec 1643 (129).

⁹⁵ 'The humble petition of [... the] treasurers for receiving contributions in Holland for the distressed protestants in Ireland [...]', in: *Journals of the House of Lords. Deel 10* (H.M. Stationery Office 1648) 135–154, aldaar 135.

⁹⁶ 'Humble petition'. In juli 1645 rapporteert Hoste een bedrag van 302.262 gulden, *Res. SvH* dd. 5 juli 1645.

⁹⁷ Het Landschap Drenthe en de Generaliteit ontbreken, waarschijnlijk omdat deze formeel onder andere synoden vielen. J.W.Th.M. Beekhuis-Snieders en H. Perton, *Nadere toegang op de protocollen van de Provinciale Synode van Drenthe 1622-1809* (Assen 1990).

Tabel 3. Opbrengrst Ierse collecte, in guldens per synode

Zuid-Holland	112.271
Noord-Holland	87.682
Zeeland	43.466
Utrecht	18.279
Friesland	21.784
Groningen (gift)	3.000
Gelre	13.867
Overijssel	11.833
Totaal: 312.185	

Bron: *Humble Petition, JHoL*

Door het wantrouwen over de bedoelingen van de Engelse collecteurs bleven er speculaties.⁹⁸ Was het geld misschien toch aan wapens besteed, kwam de hulp wel terecht bij de noodlijdende Ierse protestanten? Royalisten lieten niet na deze twijfel leven in te blazen, zoals Markies Ormond, *Lord Lieutenant* van Ierland, die in 1644 al te kennen gaf dat de 'provisien' bij het Schotse leger in Ierland terecht kwamen.⁹⁹ De collecteurs moesten tekst en uitleg geven, onder andere bij de Hollandse Staten en de Haagse classis.¹⁰⁰ De eindrapportage laat zien dat er alleen voedsel werd gekocht, maar bevestigt ook dat het meeste daarvan terecht kwam bij het parlementaire leger. De suggestie dat het collectegeld aan wapens werd besteed lijkt ongegrond, er is immers geen reden te twijfelen aan de juistheid van de interne en niet voor publicatie bedoelde rapportage aan het parlement.

De eindrapportage bestaat in feite uit twee rekeningen, een voor het Zeeuwse collectegeld en een voor het geld dat in Amsterdam beheerd werd. De Amsterdamse rekening werd alleen getekend door de parlementaire thesauriers, de Zeeuwse door twee Gecommitteerde Raden, de Engelse thesauriers en een vertegenwoordiging van de Zeeuwse kerken.¹⁰¹ De controle was in Zeeland kennelijk veel scherper dan in Amsterdam. Van Zeeland laat de eindrapportage ook de vorm van de collecte zien, die per plaats verschilde.¹⁰² In

⁹⁸ Grell, 'Godly charity', 753.

⁹⁹ *NA Staten-Generaal 1.01.02, inv.nr. 11888 Register van ingekomen ordinarisbrieven en bijlagen uit Engeland 1644-1646* 181–184.

¹⁰⁰ *NA Hervormde Classis te 's-Gravenhage, 3.18.62.02, inv.nr. 3 notulen 1636-1676* 13 juni 1644; *Res. SvH*, 5 juli 1645.

¹⁰¹ Voor de Raden: 'Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861'

<<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Repertorium>>. Voor de thesauriers: noot 70.

¹⁰² In Vlissingen werd langs de huizen (van lidmaten?) gecollecteerd, voor Brouwershaven: noot 89.

Cadzand (Zeeland), Leiden en Friesland droegen ook doopsgezinde kerken bij aan de collecte.¹⁰³

Van het geld werden tussen december 1643 en december 1645 dertien schepen uitgerust en niet twaalf zoals Hoste zelf in juli 1645 nog had gemeld.¹⁰⁴ Met de Zeeuwse opbrengst konden twee schepen uitgerust worden. Van de lading werd opvallend veel ingekocht in Zeeland zelf, wat het eerder geopperde idee ondersteunt dat de Staten wilden voorkomen dat geld zou wegvloeien uit de economie. In Zeeland schonk de admiraliteit de konvoobelasting en werkten de verzekeringsagenten, aan de namen te zien mogelijk afkomstig uit de calvinistische diaspora, pro Deo.¹⁰⁵ Deze giften in natura tonen de grote betrokkenheid van deze organisaties en personen. Hoe belangrijk de hulp was, blijkt uit het verslag uit 1646 van de militaire commandant van Munster in het parlement:

At first Parliament, on which we had thrown ourselves for help, appeared unable to support us. We were only saved from starvation by the accidental arrival of a ship from Plymouth, and then there came two corn ships from Holland.¹⁰⁶

En ook de Ierse kerk meende in haar dankbrief aan de Zeeuwse kerk 'dat aen gheen kercke hulpe of raedt in bequamer tijdt is toegebracht als aen de onse'.¹⁰⁷

In de historiografie wordt het succes van de collecte doorgaans toegeschreven aan de Zeeuwse kerken en ook tijdgenoten, zoals de Schotse synode en de Ierse kerken, erkenden hun Zeeuwse collega's als de instigators van de Nederlandse hulp:

¹⁰³ Cor Trompetter, *Eén grote familie. Doopsgezinde elites in de Friese Zuidwesthoek, 1600-1850* (Hilversum 2007) 35–36; Jhr. W.J.C. Rammelman Elsevier, 'Collecte voor de arme en onderdrukte protestanten in Ierland, te Leiden gehouden, a. 1644', *De Navorscher* 14 (1864) 299–300, aldaar 299–300.

¹⁰⁴ *Res. SvH*, 5 juli 1645.

¹⁰⁵ Verzekeringsagent Jacob Last 'hath acquitted his Salary for God's Sake' net als zijn collega Peter de Maille. De konvoobelasting werd geschonken door de Admiraliteit en de 'Earl's Custom' door de 'customers'. Bij het schip dat via La Rochelle voer schonk William Watson, de eigenaar (?) en tevens thesaurier voor de collecte namens het parlement, een deel van zijn loon.

¹⁰⁶ 'Verslag Lord Inchiquin (SP 63/261 f.61, dd 27 jan 1646 [6 feb 1647 ns])', in: Robert Pentland Mahaffy ed., *Calendar of the State Papers relating to Ireland, of the reign of Charles I, Vol. 2: 1633-1647* (Londen 1901). Graaf Inchiquin, Ier van geboorte, steunde de koning tot hij in juli 1644 uit onvrede over zijn beloning de kant van het parlement koos, 'British Civil Wars, Commonwealth and Protectorate, 1638-60 [verder: BCW]' <http://bcw-project.org/biography> <<http://bcw-project.org/>>.

¹⁰⁷ *Brief van de kercken in Yerlandt, aen de kercken in Zeelandt, inhoudende een dancksegginge over den leeftocht hun toe-ghesonden (Knuttel 5154 dd 12 aug 1644 os)* (Amsterdam: A. Jacobsz 1645) 4.

Wat nu (seer beminde broeders) u werk in desen sy geweest, met wat godtvruchtige devoiren, met wat arbeyt ende geduerighe neerstigheyt ghylieden dese vrucht, van sulcken uyt-muntende liefde, *niet alleen gesaeyt maer oock tot eenen rijpen oogst ghebracht hebt*, wert by ons geerne bekend.¹⁰⁸

Het succes van de collecte was echter gebaseerd op twee pijlers, de pro-parlementaire lobby in de publieke pers en de pressie van de Zeeuwse kerken in de kerkelijke en de bestuurlijke lobbycircuits.

Conclusie

In de Nederlandse beeldvorming werden de Ierse protestanten de belichaming van onschuldig slachtofferschap van katholiek fanatisme en het Engelse parlement gold als de laatste strohalm van de Reformatie. De rode draad in de publieke discussie over de Ierse Opstand en de Engelse Burgeroorlog was de bezorgdheid om het behoud van de Reformatie, de verdediging van de ware religie en de lotsverbondenheid tussen Engeland en de Republiek. De verdediging van de ware gereformeerde religie en trouw aan het vaderland werden daardoor onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dit zette de gewesten en de Unie onder druk om de neutraliteitspolitiek op te geven. Deze druk werd nog verhoogd met een beroep op christelijke (overheids)plicht en morele schuld. Deze redenering vinden we zowel in het publieke debat als in de Zeeuwse lobby, wat niet zo verbazingwekkend is vanwege de verwevenheid van beide lobbycircuits.

Het belangrijkste argument dat het parlement gebruikte om de landelijke en gewestelijke overheden te overtuigen, was humanitaire steun (brood) voor de geloofsgenoten in Ierland. Over hulp voor het parlementaire leger of het behoud van het ware geloof werd niet gerept. Die tactiek was duidelijk afgestemd op de officiële neutraliteitspolitiek van de Republiek en opende de weg voor de Staten-Generaal om tegemoet te komen aan de publieke druk en de collecte te gedogen. De collecte was een opeenvolging van lokale hulpcampagnes omdat de bestuurders vreesden dat hulpcampagnes op landelijk en provinciaal niveau nadelig waren

¹⁰⁸ *Brief (Kn 5154); Eenen sent-brief van de Nationale Synode van Schotland [...] inhoudende een hertige dancksegginghe, van de liberale collecte aen die van Yerlant [...] (Knuttel 5062) (Middelburg: Z. Roman 1644) A2v (citaat, mijn cursivering).*

voor de internationale positie van de Republiek. Het Amsterdamse stadsbestuur ging pas in 1644 overstag toen het parlement aan de winnende hand was. Daaruit mogen we concluderen dat voor de civiele autoriteiten de buitenlandse politiek de doorslag gaf bij hun besluit over de hulpactie.

De Hoogmogenden lieten de besluitvorming over de collecte aan de stadsbesturen. De decentrale bestuursstructuur van de Republiek maakte deze bestuurlijke flexibiliteit mogelijk en stelde de hogere overheden in staat de ongemakkelijke keuze te vermijden tussen nationale belangen (het buitenlandse beleid en de handel) en transnationale calvinistische solidariteit. De overheid kon naar buiten toe een schijn van neutraliteit volhouden en tegelijkertijd tegemoetkomen aan pressie vanuit de samenleving. Delegeren van het besluit over de collecte was een manier om het gebrek aan consensus op hogere bestuursniveaus te omzeilen en de harmonie te bewaren. Door te benadrukken dat er alleen levensmiddelen gekocht mochten worden, kon tegenover de Engelse koning volgehouden worden dat het slechts om humanitaire hulp ging. Dat de hulp desondanks toch steun aan de puriteinse zaak inhield, daarvan was iedereen zich destijds wel bewust.

De collectes namen maar liefst twee jaar in beslag. De parlementaire publiekscampagne zocht nadrukkelijk aansluiting bij de publieke media. Anders dan in de lobby bij de hogere autoriteiten staken de collecteurs daarbij het eigenlijke doel van de collecte, steun voor het parlementaire leger, juist niet onder stoelen of banken. De angst voor de ondergang van de Reformatie werd, gezien de dreigende opmars van de Contrareformatie in deze periode, breed gedeeld en het daaruit voortvloeiende geloof in de lotsverbondenheid van beide gereformeerde staten eveneens.¹⁰⁹ Voor het Nederlandse publiek was dit argument invoelbaar en versterkte het de psychologische identificatie met de geloofsbroeders in Ierland en het parlement. De nood van de slachtoffers kwam op de tweede plaats, hoewel de lezers begrepen zullen hebben dat een parlementaire overwinning ook de redding van de Ierse geloofsgenoten betekende.

De brief van het *Irish Committee* waarmee dit proefschrift opende, deed daarnaast nog een sterk appèl op de ratio en vooral op de medemenselijkheid, die juist onder geloofsgenoten

¹⁰⁹ Jonathan Scott, *England's Troubles: seventeenth-century English political instability in European context* (Cambridge 2000) 29–30.

nog sterker behoorden te zijn.¹¹⁰ De oproep aan Nederlandse moeders zich te verplaatsen in Ierse moeders was erop gericht om bij de lezers – en niet alleen de moeders - een psychologische identificatie met de slachtoffers op te wekken vanwege hun lijden en niet om het gedeelde geloof.¹¹¹ We kunnen dit, volgens de definitie in de inleiding, zien als een humanitair argument. De Hollandse aanbevelingsbrief (voor ‘arme litmaten ende religionsverwanten’) en ook de brieven van de synode in Westminster en het *Committee* plaatsten de collecte echter weer in een religieuze context.

Bij de Ierse collecte speelden religieuze argumenten op alle niveaus (overheden, kerken, gevers) de belangrijkste rol. Tegelijkertijd was er binnen deze religieuze context ook een humanitair discours mogelijk. De gereformeerde boventoon van de collecte heeft mennonieten hier en daar niet belemmerd te doneren. Vanzelfsprekend voelden ook zij zich aangesproken door de humanitaire argumenten en emotionele oproepen. Maar tussen de humanitaire argumenten en de confessionele solidariteit was er ook een categorie argumenten die inspeelde op een collectieve angst voor de ondergang van de Reformatie, een gezamenlijk vijandbeeld en een gedeeld slachtofferschap van *alle* protestanten waardoor ook niet-gereformeerden zich aangesproken konden voelen. In hoofdstuk 5 zullen we zien dat er nog andere redenen waren voor de doopsgezinde bijdragen aan collectes voor gereformeerde doelen. Het ligt voor de hand dat Nederlandse katholieken zich door de negatieve stereotypering van hun geloof niet aangesproken voelden. Hun geloofsgenoten op het Iberisch schiereiland interpreteerden de Ierse Opstand als een religieuze strijd waartoe de Ierse katholieken gedwongen waren omdat Karel II hen onvoldoende beschermde tegen het protestantse parlement.¹¹² Of Nederlandse katholieken er net zo over dachten, valt door het ontbreken van bronnen helaas niet vast te stellen.

Anders dan we in het vorige hoofdstuk zagen, raakten de Staten-Generaal dit keer direct betrokken bij de hulppactie aan de Ierse protestanten en het parlement. Dat kwam niet alleen doordat die hulp het buitenlandse beleid raakte, maar ook door de diplomatieke bemoeienis van de Engelse koning en (later) het parlement. Toch stonden de Staten-Generaal en de

¹¹⁰ Zie citaat bij Inleiding, noot 1.

¹¹¹ Zie citaat bij noot 84.

¹¹² Hiram Morgan, ‘News from Ireland: Catalan, Portuguese and Castilian pamphlets on the Confederate War in Ireland’, in: Micheál Ó Siochrú en Jane H. Ohlmeyer eds., *Ireland, 1641. Contexts and reactions* (Manchester 2013) 115–133.

meeste gewesten geen landelijke of gewestelijke hulpacties toe omdat de Republiek stellingname in de Engelse Burgeroorlog zo lang mogelijk probeerde te vermijden. De decentralisatie van de collecte kwam dus niet voort uit particularisme, maar uit het gezamenlijke belang van de neutraliteitspolitiek.